

KULTÚRATUDOMÁNYOS SZEMLELET A MŰFORDÍTÁSBAN*

BARNA LÁSZLÓ

Walter Benjamin alapvető fontosságú esszéjétől csaknem egy évszázad választ el bennünket,¹ az mégis megkérdőjelezhetetlen igazságokat tartalmaz a műfordítással kapcsolatban. Először is tekintsük át tanulmánya legfontosabb elemeit. „[M]ennyiben szolgálhatja az értelem visszaadását épp a hűség? A szavak hű lefordítása szinte sosem adhatja vissza az eredeti mű értelmét”² – írja Walter Benjamin, aki már 1923-ban észlelte azt a problémát, melyet a nyelvészet egyes irányai az 1980-as években az ekvivalencia-fogalmak eltüntetésével igyekeztek feloldani. Benjamin szerint „meg kell különböztetnünk az elgondolt dolog és az elgondolás módjának intencióját. A »Brot« és a »pain« szóban ugyanazt gondoljuk, ám az elgondolás módja máris különbözik. Az elgondolás módja teszi ugyanis, hogy németek és franciák számára mást-mást jelentenek ezek a szavak”.³ Mi több, Benjamin esszéje a fordítást akképpen határozza meg, mint ami új próbája – a maga tisztaságában soha meg nem ragadható – „rejtett tartalom” kinyilatkoztatásának: „a fordítás az, ami a művek örök továbbélésén és a nyelvek végtelen újjáéledésén kigyúlva, elvégzi mindig a nyelvek szent sarjadásának próbáját: mennyire jár közel rejtett tartalmuk a kinyilatkoztatáshoz”.⁴ Úgy hiszem, ez a „rejtett tartalom” valódi szinonimája annak, amit eddig többnyire gondolati magnak neveztem,⁵ ráadásul Benjamin is szól a „nyelvekben elrejtett magról”,⁶ a kinyilatkoztatás pedig azon a soha hozzá nem férhető, hipotetikus, tiszta nyelven lenne elérhető, melyet „harmadik nyelvnek” (*tertium comparationis*) nevezünk.

Benjamin esszéjének egy nem annyira artikuláltan kifejtett hasonlata ugyancsak idevágó: „[a]hogy [...] egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetők legyenek, a legparányibb peremvonalrészletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, ám azonosnak lenniük korántsem szükséges, így kell a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonulás helyett [...] olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt, mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg”.⁷ Itt a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg relációja jól láthatóan rokon azzal a viszonyal, melyet korábban megismertetni szándékoztam.⁸ Am e benjaminista felfogásban többletként ismerszik fel az a sajátosság, mely a forrásnyelvet és a célnyelvet vagy egyszerre több célnyelvet egymás komp-

---

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ BAUDELAIRE 1923.

² BENJAMIN 2007, 191.

³ BENJAMIN 2007, 191.

⁴ BENJAMIN 2007, 188.

⁵ BARNA 2015, 75–82.

⁶ BENJAMIN 2007, 188.

⁷ BENJAMIN 2007, 192.

⁸ BARNA 2015, 75–82.

lementerének tételez föl. Egymást kiegészíteni jönnek létre a fordítások, melyek nem egyenértékűek. Paul de Man is megjegyzi Benjamin-kritikájában, hogy az „eredetiben folgen áll és nem gleichen”.⁹ Így a szerkezet metonimikus, az edénydarabok érintkeznek, de nem egyeznek meg, tehát *a célnyelvi és forrásnyelvi szöveg nem állhat egymással ekvivalens viszonyban*. Az „eredeti itt csak annyiban lényeges a számára, amennyiben fordítót és művét már fölmentette a közlendő dolog ügye, s rendezése alól. A fordítás területén is érvényes: *en arkhé én ho logosz*, kezdetben volt a Szó (das Wort).”¹⁰ Benjamin e gondolatát ismételttem, amikor azt mondtam, hogy bár a forrásnyelvi szöveg – a fordítási tevékenység szempontjából – szükségszerűen kezdőpontként szolgál a fordító számára, de éppen egy magasabb értelemvonatkozás megvilágítása céljából, mely értelemvonatkozást (gondolati mag) a reprezentációk (forrásnyelvi és célnyelvi szöveg) nullpontjának neveztem, implikálva azt, hogy nemcsak a célnyelvi szöveg írójának, a fordítónak, de a forrásnyelvi szöveg szerzőjének is ez a vizionált bázisa. Benjamin a fordításnak talán túlságosan is messianisztikus szerepet tulajdonít, amikor azt mondja, hogy „ami a nyelvek alakulásában megmutatkozni, sőt, megteremtődni próbál, az a tiszta nyelv magva éppen. Míg azonban ez a mag, ha az életben rejtve és töredékesen is, de mégis jelenvalóan maga szimbolizált dolog, az alakzatokban csak szimbolizálóként lakik. Ama végső lényegiség, amely maga a tiszta nyelv, a nyelvekben csak a nyelvihez s változásaihoz kötődik, az alakzatokban a súlyos és idegen értelem terhét hordozza. Hogy ettől eloldozza, hogy a szimbolizálóból szimbolizáltat alakítson, hogy a tiszta nyelvet [...] visszanyerje: ez a fordítás hatalmas – és egyetlen – képessége.”¹¹ Véleménye szerint tehát a fordítás megoldhatja a forrásnyelvi szöveg „tisztatlanságának” a problémáját. Azt „a tiszta nyelvet, amely az idegen nyelvbe száműzött, a maga nyelvének közegeiben megváltta, hogy a műben foglyul ejtettet az átköltés során megszabadítsa” – Benjamin így nevezi meg az esszéje címében is jelzett műfordító feladatát.¹² Ám megjegyzendő, ez a műfordító örökké elérhetetlen, de folyamatosan a felé törekvő feladata, hiszen a célnyelvi elemek értelemvonatkozásai is fertőzöttek. Ha nem azok lennének, akkor azt tételezem föl, hogy létezne az úgynevezett tiszta nyelv (reine Sprache), a *tertium comparationis*, a „harmadik nyelv”. Benjamin pedig föltételezi: „[e]bben a tiszta nyelvben, amely már nem gondol el s nem fejez ki semmit, hanem mint kifejezés nélküli és teremtő Szó azonos azzal, amit mindegyik nyelv elgondol, ebben a nyelvben végre minden közlés, minden értelem és minden intenció olyan szintre emelkedik, ahol elenyészik. És éppen innét igazolódik a fordítás szabadsága, mely újabb s magasabb rendű jogra irányul.”¹³ Azaz kissé szélsőségesen parafrázálva: a műfordítások elemzésénél elvetendő a fordítási hűség minőségének a vizsgálata, melyeket a különböző ekvivalencia-fogalmakkal jelölt fordításelméleti diskurzus: „a szabadság a tiszta nyelv kedvéért érvényesül a maga nyelvén”.¹⁴

E filozófiaiak tűnő, mégis meglepően gyakorlati elveket a megjelenéstől fogva Paul de Man kritikáján kívül a fordítástudományi irányzatok szempontrendszeri csaknem rendre mellőzték, és mintha az elmúlt évtizedekben kialakulni látszó kulturális fordítástudomány újabb distinkcióinak, stratégiáinak és mércéinek a működése implikálnák először komolyan. A nemzetközi diszkusszióban a '70-es évektől mutatkozik arra igény, hogy a fordítástudomány elemzés módjait kulturális szempontokkal egészítsék ki, hogy a (mű)fordítástudomány

⁹ de MAN 2007, 263.

¹⁰ BENJAMIN 2007, 192.

¹¹ BENJAMIN 2007, 193.

¹² BENJAMIN 2007, 193–194.

¹³ BENJAMIN 2007, 193.

¹⁴ BENJAMIN 2007, 193.

kultúratudományos kérdéseket is felvessen, ami a magyar releváns párbeszédben csak az elmúlt két évtizedben jelenik meg.

Benjamin kétségbevonhatatlan megállapításai és a kulturális fordítástudomány kurrens szempontrendszerei alapján¹⁵ szeretnék – jelen tanulmány keretei miatt csupán – az újabb fordítói stratégiák természetéről, az aktuális fordítási mércékről és a fordíthatatlanság típusairól beszélni, hiszen a fordítói kompetenciaterkép dinamikus változása során a műfordítói kompetenciaterkép is megújulni látszik.

Kezdetnek néhány ma is recens fordításelméleti és -gyakorlati kérdést vázolok föl: miért van az, hogy minél pontosabb egy szöveg nyelvi szempontból, annál pontatlanabbá válik fordításként? Mi az oka annak, hogy minél jobban értünk egy szöveget, annál nehezebben tudjuk lefordítani azt? Miért éppen a fordíthatatlannak tartott eminens szövegeknek van a legtöbb fordításuk? Meddig tart a fordítás és mikortól beszélünk adaptációról? Miért nem használható kifogástalanul a fordítástudomány deskriptív nyelvészeti terminológiája szépirodalmi szövegek fordításelemzése során? Miért nem működik minden esetben a gépi fordítás? E kérdéseket jelen esetben nem megválaszolni kívánjuk, hanem felismerni bennük azt, hogy valamennyi központi problémája a kulturális entitások és a szubjektív látásmódok különbözősége, illetve a valódi mesterséges intelligencia hiánya (amely éppen az előző kettőt feltételezné). E problémákat pedig csak a kultúratudományi szemlélet bevonásával oldhatja meg a műfordító. Paul de Man frappánsan eleve utal arra a címbebeli poliszémiára, amelyet az „Aufgabe” szó tartalmaz: nemcsak ’feladatot’, hanem ’feladást’ is jelent, az eredetivel nem pusztán rokon, hanem egybevágó, teljes mértékben azonos mű létrehozását.¹⁶

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a terjedelmi korlátok miatt röviden tárgyaljuk a kulturális fordítástudomány terminológiáját. Ehhez Kappanyos András akadémiai doktori értekezésének már könyv formában is megjelent verzióját vesszük alapul,¹⁷ hiszen a szintézisként is felfogható monográfia olyan szakmunka, amely a kulturális fordítástudomány szempontrendszerének hazai megalapozására vállalkozik.¹⁸

1. Fordítási stratégiák

A jól ismert szó szerinti–értelem szerinti és a schleiermacheri háziasító–elidegenítő distinkción kívül Kappanyos András megjelöli a referenciakövető és az attitűdkövető fordítási stratégiákat. Véleménye szerint ezeknek a következő a többlethozadéka: a referenciakövetés akkor valósul meg, amikor a fordított szöveg utalásrendszerét a fordító előtérbe helyezi, az attitűdkövetés pedig az utalásokhoz kapcsolódó attitűdöket jelenti. Ilyen attitűd lehet „a szerző szándéka”, kulturális pozíciója, a szöveg egykorú olvasóra gyakorolt hatása.¹⁹

A következő példában igen plauzibilisen jelenik meg az imént tárgyalt problémakör:

„Überall gab’s Lustbarkeiten; *der blaue Montag* kam in Aufnahme.”²⁰

„Mindenütt népmulatságok folytak: divatba jött *a kék hétfő*.”²¹

„Mindenütt népmulatságok folytak: divatba jött *a hétfői lustaság*.”²²

¹⁵ KAPPANYOS 2015.

¹⁶ De MAN, 1986.

¹⁷ KAPPANYOS 2015.

¹⁸ KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN 2014.

¹⁹ KAPPANYOS 2015, 85–98.

²⁰ DROSTE-HÜLSHOFF 1991, 37. A félkövér kurzív kiemelés tőlem származik, itt és a továbbiakban is.

²¹ DROSTE-HÜLSHOFF 1941, 45.

²² DROSTE-HÜLSHOFF 1983, 473.

Friedrich Schleiernmacher kétféle közelítésmódja (szó szerinti–értelem szerinti vagy elidegenítő–házasító) szépen kirajzolódik.²³ A „der blaue Montag” a német kultúrában a középkorból származó nyelvi fordulat, amely a vasárnapi pihenő hétfői meghosszabbítását jelöli. Szabó Lőrinc – ahogyan a szándékolt és kivételes kiemelésben látjuk (a költő-műfordító saját kötetében, amelyből fordított, aláhúzással jelölte a szintagmát) – először az ügyetlenebb „kék hétfő” fordulatot használta, de később, a Keresztury-féle kétkötetes antológia számára átigazított szövegében már a kultúraközi distancia értető tolmácsolására, így a célnyelvi olvasói befogadásra figyelve a „hétfői lustaság” szintagmával operál. Azonban tegyük fel a kérdést: valóban ügyetlenebb „a kék hétfő” kifejezés? Nida dinamikus ekvivalencia-fogalma szerint fontos, hogy a célnyelvi olvasó ne vegye észre, hogy fordításszöveget olvas.²⁴ Persze ezt a kijelentést, így a szempontot sokan kritizálják: nekünk sem kell elfogadni jelen esetben, hiszen nem biztos, hogy minden tekintetben adekvát célnyelvi variánst kapunk. A kék szín a novellában metaforasort alkot, mely allegóriává áll össze: tehát igen jelentésszerű a blau lexéma. Jelen esetben nem igazán van minden tekintetben jó fordításszöveg, még kompromisszumos megoldás sem igazán, hiszen az olvasó vagy kóddolható („kék hétfő”) vagy olyan szöveget olvas, amelynek esztétikai értéke, felfejthetősége csorbult („hétfői lustaság”). Jelen esetben tehát a referenciakövetés a „kék hétfővel” valósul meg. 1941-ben Szabó Lőrinc a fordított szövegrész utalásrendszerét fontosabbnak tartja (nem gondolom inadekvát, magyartalan fordításnak). 16 évvel később, halála előtt azonban megjelenik nála az attitűdkövető fordítási eljárás.

2. Fordítási mércék

Kappanyos András akadémiai munkájának negyedik fejezetében a műfordítás szabatosságának mércéit igyekszik meghatározni. Kezdi ezt a Nyugat műfordítói hagyománya alapján a hűség és a szépség kritériumaival, azonban e kifejezéseket pontatlanságuk, túlterhelt esztétikai fogalmiságuk miatt (ráadásul relatív, hogy kinek mit jelent adott kontextusban a szépség) végül elveti, és inkább olyan, objektívebb és tudományosabb fogalmakat emel a helyükbe, mint az átültetett szöveg pontossága és élményszerűsége, illetve jólformált-sága vagy megfelelősége: „[a] műkorcsolyánál a pontozók két külön pontszámot adnak: egyet a tartalomra, egyet a kivitelre. Az első a program technikai értékét (a gyakorlatok nehézségét, a rontásokat, a pontosságot, biztonságot), míg a második a művészi hatást (harmóniát, zenei összhangot, a pálya kihasználását, a testtartást) számszerűsíti. Nyilvánvaló a párhuzam a pontosság és élményszerűség követelményeivel. De mielőtt a bírák pontozni kezdenének, arra a – többnyire kimondatlanul maradó – kérdésre is válaszolniuk kell, hogy valóban műkorcsolya-e, amit látnak, alkalmazkodik-e a bemutatott mozgássor a sportág szabályrendszeréhez, vagy esetleg valamilyen fundamentális ponton megsérti azt (például korcsolya nélkül lép pályára a versenyző), mely esetben a voltaképpeni pontozásra egyáltalán nem is kerül sor. A fordításnál hasonló a helyzet: ahhoz, hogy egy szöveget fordításként egyáltalán értékelni kezdjünk, először meg kell győződnünk róla, hogy megfelel a fordítás alapkritériumainak. Ezek a kritériumok természetesen szintén kontextusfüggők, a kulturális folyamatokkal változnak, és Balassi vagy Kazinczy idejében nyilvánvalóan más ismérvek voltak érvényben, mint napjainkban. Az ismérvek változásának ugyanak-

²³ SCHLEIERMACHER 2007, 119–150.

²⁴ NIDA 1964.

kor akár napjainkban is tanúi lehetünk: például az *Isteni színjáték*ból olyan új fordítás készült,²⁵ amely az értelem pontosabb követése érdekében [...] lemond a rímekről.”²⁶

Minden irodalmi fordításszövegnek teljesítenie kell bizonyos küszöbfeltételeket, hogy azok egyáltalán a fordításkritika tárgyává válhassanak. Azért is van ennek létjogosultsága, mert míg korábban a kulturális intézményrendszer szinte automatikusan szűrte ki a hibás, fordítói félreértésektől hemzsegő fordításkísérleteket, napjainkban meglehetősen nagy számban jelennek meg – *horribile dictu* – a megfelelőség kritériumát sem teljesítő félreértésekkel, pontatlansággal terhelt fordításszövegek.²⁷

3. A fordíthatatlanság típusai

A fenti alcím jól artikulálja a fordítás lehetőségességének és lehetetlenségének a paradoxonját. Semmit sem lehet önazonosan lefordítani egy másik nyelvre, közben mégis léteznek fordításszövegek. Kappanyos szerint a fordíthatatlanság három alaptípusával találkozhat a műfordító: 1) görös, 2) lyuk, 3) folt, amely terminusok a megmunkált faanyagban megjelenő hibák metaforái.

A görös elsősorban akkor fordul elő, ha paronomázia, nyílt metanyelvi megnyilvánulások vagy a szövegbe kódolt direkt normasértések jelennek meg, azaz a forrásnyelv speciális tulajdonságai miatt lépnek fel a nehézségek.²⁸ Amennyiben a két értelem között van valós szemantikai összefüggés, akkor a szójáték alapja a poliszémia, ha nincs, akkor pedig a homonímia (vagy hasonló alakúság: pl. homográfia vagy homofónia). Homonim párok például: „a citrom héja”, „a hörcsög alma”. Poliszém pár pedig Szabó Lőrinc Goethe *Leiden des jungen Werthers* fordítása közben is előfordul:

„Ja, liebe Lotte, ich will alles besorgen und bestellen; geben Sie mir nur mehr Aufträge, nur recht oft, um eins bitte ich Sie: **keinen Sand mehr auf die Zettelchen**, die Sie mir schreiben. Heute führte ich es schnell nach der Lippe, und die Zähne knisterten mir.”²⁹

„Úgy van, drága Lotte, mindent elintézek és megrendelek; csak adjon mennél több megbízást, mennél gyakrabban. Egyre azonban kérem: **semmi porzót a kis levelekre**, amelyeket nekem ír. A mait hirtelen az ajkamhoz emeltem, és a fogaim csikorogtak.”³⁰

A műfordító Szabó Lőrinc a mondatok tagolását, a központosítást, a határozószavakat, az érzelmelek hangsúlyozása érdekében letisztult, jelzőtlen szerkesztésmódot mind-mind a német klasszikus respektusa fényében alkotta és választotta meg. Jelen esetben tehát olyan tükörfordításról beszélünk, ami annak ellenére, hogy iskolásan követi az eredeti szöveg tartalmi és formai sajátosságait, mégis jól visszaadja a Goethe alkotta feszült, torokszorító érzelmi világot. Dicséretes, hogy Szabó Lőrinc megérezte a lehetőséget a szövegben, és a német Sand (homok, por, fövény) régies jelentését használta föl fordításához: a porzót. Ez a porzó egyfajta finom port jelent, amivel a nedves írást behintik, hogy ne mázolódjék.

Kappanyos András a lyuk típusú fordíthatatlanságon a kulturális különbségeket és a két nyelv közti grammatikai különbségek okozta evidenciahiányokat érti. Ennek további esete, amikor a célnyelvben nincs jelen az a réteg- vagy csoportnyelv, amely a forrásnyelvi kon-

²⁵ DANTE 2016.

²⁶ KAPPANYOS 2015, 114.

²⁷ KAPPANYOS 2015, 111–142.

²⁸ KAPPANYOS 2015, 146–156.

²⁹ GOETHE 1944, 40.

³⁰ GOETHE 1962, 84.

textusban jelentésszerű kondíciókkal bír.³¹ Tehát a lyuk típusú fordíthatatlanság a két nyelv közötti eltérések sajátos jellegére vezethető vissza, itt egyik nyelv viselkedését sem tekintjük a másikkal szemben normatívnak vagy normasértőnek. Kappanyos András kézenfekvő példájával élve: „a magyarban igen szegényes a tengeri hajózásra, az azzal kapcsolatos tevékenységekre, foglalkozásokra, tárgyakra vonatkozó szókincs, és a meglévő készlet jelentős része is irodalmi kreáció, amit már fordítók hoztak létre”,³² mint például a felsőudár-szárnyvitorla vagy a keresztderék-hosszanti feszítőkötél. Azonban a hajósnyelv olyan hétköznapi szavainak, mint starboard és port (vagy régiesen larboard), ami egyszerűen a hajó menetirány szerinti jobb és bal oldalát jelenti, nincs ekvivalense. A fordíthatatlanság akkor jelentkezik, amikor a kétféle (tengeri és szárazföldi) nyelvi kompetencia egy szövegben belül ütközik össze úgy, mint Terry Pratchett regényében, ahol a civil főszereplő kénytelen irányítani egy hajó kapitányát: „– Ööö, Gastric! Bal kéz felé egy egész fa pörög az örvényben, tíz méterre előre. Jobbra semmi látnivaló. A kormánykerék ismét vészes pörgésbe kezdett. – A legnagyobb tisztelettel, uram, ugye, nem érti félre, ha szová teszem, hogy általában portról és starboardról beszélünk?”³³ Hasonló problémába ütközik a fordító, ha egy magyar nyelvű, intenciójában káromkodó szöveget vagy szlenget kell lefordítania egy másik nyelvre, hiszen ezek mind (szocio)kulturálisan erősen determináltak.

A folt típusú fordíthatatlanság pedig a célnyelvben fellépő, nem várt anomáliákból következik, jelesül amikor a célnyelvben egy adott nyelvi elem sokkal nagyobb jelentőséggel rendelkezik, konnotációs horizontja tágabb, jelentésmezeje szélesebb, mint a forrásnyelvi kontextusban a forrásnyelvi nyelvi elemnek.³⁴ Vegyük szemügyre a következő szövegrészletet és Szabó Lőrinc fordítását:

„*Ein Menschenschlag*, unruhiger und unternehmender als alle seine Nachbarn.”³⁵

„*A vidék népe*, nyugtalanabb és vállalkozóbb emberfajta, mint valamennyi szomszédja.”³⁶

E példában az is megmutatkozik, hogy a politikai-társadalmi berendezkedés milyen hatáskokkal determinálja a szépirodalmi fordítási műveleteket: Szabó Lőrinc a II. világháború idején, 1940-ben fordította az elbeszélést, mely 1941-ben jelent meg a náci közegű Németországban a Berlin-Dahlemből. Kerülte az ottani aktualizálás lehetőségét, tudta, hogy elkülönböztetését hangsúlyozandó finomítania kell például a „Menschenschlag” kifejezésen, melynek eredeti jelentése ’emberfaj’, illetve ’azonos fajú emberek összessége’. „A vidék népe” szerkezet adekvát lehetőségnek mutatkozott, hiszen jelentése a faji megkülönböztetést elkerülendő a falusi közösséget emeli ki.

Bibliográfia

BAUDELAIRE 1923

Charles BAUDELAIRE: *Tableaux Parisiens. Deutsche Übertragung mit einem Vorwort über die Aufgabe des Übersetzers*. Heidelberg, Verlag von Richard Weißbach, 1923.

³¹ KAPPANYOS 2015, 156–165.

³² KAPPANYOS 2015, 156.

³³ KAPPANYOS 2015, 157.

³⁴ KAPPANYOS 2015, 165–173.

³⁵ DROSTE-HÜLSHOFF [o. J.], 8.

³⁶ DROSTE-HÜLSHOFF 1941, 8; DROSTE-HÜLSHOFF 1983, 468. Itt a két fordításszöveg teljes mértékben ekvivalens.

BENJAMIN 2007

Walter BENJAMIN: A műfordító feladata. Ford. TANDORI Dezső. In: *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. JÓZAN Ildikó–JENEY Éva–HAJDU Péter. Budapest, Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 183–196.

BARNA 2015

BARNA László: A műfordítás egy értelmezési kerete. In: *Határátlépések*. Szerk. BARNA László–EGERER Lilla–KAPUSI Angéla–MAJOR Ágnes. Miskolc, Könyvműhely.hu, 2015 (Pro Scientia Füzetek, 3), 75–82.

DANTE 2016

DANTE Alighieri: *Isteni színjáték*. Ford. NÁDASDY Ádám. Budapest, Magvető, 2016.

de MAN 1986

Paul de MAN: *The Resistance to Theory*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1986.

de MAN 2007

Paul de MAN: Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról. Ford. KIRÁLY Edit. In: *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. JÓZAN Ildikó–JENEY Éva–HAJDU Péter. Budapest, Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 240–267.

DROSTE-HÜLSHOFF [o. J.]

Annette von DROSTE-HÜLSHOFF: *Die Judenbuche, Ein Sittengemälde aus dem gebirgichten Westfalen*. Leipzig, Insel Verlag, [o. J.] (Insel Bücherei, 271).

DROSTE-HÜLSHOFF 1941

Annette von DROSTE-HÜLSHOFF: *A zsidóbükk: Erkölcskép a vestfáliai hegyekből*. Ford. SZABÓ Lőrinc. Berlin-Dahlem, Niels Kampmann Verlag, 1941.

DROSTE-HÜLSHOFF 1983

Annette von DROSTE-HÜLSHOFF: A zsidóbükk. Ford. SZABÓ Lőrinc. In: *XIX. századi német elbeszélők*. Vál. GYÖRFFY Miklós. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983 (A világirodalom klasszikusai).

DROSTE-HÜLSHOFF 1991

Annette von DROSTE-HÜLSHOFF: *Die Judenbuche, Ein Sittengemälde aus dem gebirgichten Westfalen*. Stuttgart, Philipp Reclam, 1991.

GOETHE 1944

Johann Wolfgang von GOETHE: *Leiden des jungen Werthers: Roman eines Empfindsamen*. Bayreuth, Gauverlag Bayreuth, 1944.

GOETHE 1962

Johann Wolfgang von GOETHE: *Az ifjú Werther szenvedései*. Ford. SZABÓ Lőrinc. Budapest, Magyar Helikon, 1962.

KAPPANYOS 2015

KAPPANYOS András: *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Budapest, Balassi Kiadó, 2015.

KULCSÁR-SZABÓ 2014

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Opponensi vélemény Kappanyos András Bajuszbögre, lefordítatlan c. akadémiai doktori értekezéséről*. Budapest, 2014. Internet: real-d.mtak.hu (Letöltés: 2020. 05. 02.)

NIDA 1964

Eugene A. NIDA: *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden, Brill, 1964.

SCHLEIERMACHER 2007

Friedrich SCHLEIERMACHER: A fordítás különféle módszereiről. Ford. DÖMÖTÖR Edit. In: *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. JÓZAN Ildikó–JENEY Éva–HAJDU Péter. Budapest, Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 119–150.